

Enige verzamelde gegevens
omtrent de Commanderie ter Braeke
van de Orde der Ridders van Sint Jan
in N.-Brabant

door

H. CH. G. BARON VAN LAWICK

Opmerking. — Voor de welwillende medewerking van de Gemeente-archivaris van Breda, de Heer P. Scherft, bij het raadplegen van de stadsrekeningen en vestbrieven betuig ik hier mijn welgemeende dank.

Teneinde nodeloze herhalingen te voorkomen teken ik hier aan, dat waar in dit artikel naar een der volgende schrijvers wordt verwezen, de achter hun naam aangegeven studie wordt bedoeld:

W. C. J. BINCK. Omzwervingen in de Alphensche Praehistorie.

Dr. J. F. CORSTENS. Bredaniana I 1895—1896.

G. DANSZAERT. Historie de l'Ordre Souverain & Militaire de Saint-Jean de Jerusalem dit de Rhodes ou de Malte en Belgique.

VAN GOOR. Beschrijving der Stadt en Lande van Breda. MDCCXLII.

G. C. A. JUTEN. Kerkelijk Oosterhout. 1909.

JAN KALF. De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Provincie Noordbrabant. MDCDXII.

J. B. KRÜGER. Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom Breda.

P. PLACIDUS PENNING'S O.M. Cap. Het Discours of de Kroniek der Heren van Breda.

Voorts wordt bij de aanhaling van TAXANDRIA 1920 verwezen naar het artikel van J. P. W. A. SMIT, getiteld De Commanderie Ter Braake onder Alphen,

en bij de aanhaling van TAXANDRIA 1934 naar het artikel van A. VAN SASSE VAN ISSELT, getiteld Nog eens de Kommanderie Ter Braake te Alphen bij Tilburg.

Nadat de geestelijk/ridderlijke Orde der Tempelheren of Tempeliers ¹⁾ in 1118 door negen Franse ridders te Jeruzalem was gesticht, verrezen weldra op verschillende plaatsen in de Christelijke landen commanderijen dezer Orde. Zo ziet men, dat HENDRIK II, Heer van Breda, zulks in deze heerlijkheid doet.

Volgens v. Goor zou uit de „stichtingsbrief, deswegens verleend, genoegzaam te zien” zijn, dat Hendrik die commanderij rijkelijk met goederen te Oosterhout, Dongen en Alphen begiftigde.

De commanderij vestigt zich onder Alphen, in TER OEVER, (tegenwoordig Ter Over), 1800 m. ZO. van de tegenwoordige Alphense dorpskom gelegen alwaar zij, 600 m. dichterbij, op de hofstede TER BRAEKE ²⁾ haar zetel kiest. Deze hofstede, waaraan de commanderij haar naam ontleent, wordt tot haar hofstad ingericht.

Breda was in dien tijd de naam der heerlijkheid; de latere stad Breda bestond toen nog slechts in embryo, waarschijnlijk als een vissersdorp.

Het oude Alphen daarentegen was sedert praehistorische tijd een belangrijk woongebied, waar de Kelten, de Romeinen en de Franken elkaar hadden opgevolgd. Het vormde een belangrijk strategisch punt, nl. het kruispunt van twee grote Noord-Brabantse verkeersaders, de Oude Maastrichtsche baan, lopende ZO.-NW. en de Romeinse baan, lopende ZW.-NO. De eerste was de Romeinse heirweg, komende uit de omgeving van Neer (tussen Venlo en Roermond) over Nederweert-Someren-Helmond en leidende naar Dordrecht ³⁾ ⁴⁾, waarschijnlijk over Geertruidenberg; de tweede was de grote Romeinse heirweg komende van Bavay (tussen Valenciennes en Maubeuge) langs Enghien, tussen Antwerpen en Mechelen door over Hoogstraten en leidende over Heusden en Vianen naar Utrecht ³⁾ ⁵⁾.

Het centrum van deze streek vormde de hofstede Ter Braeke. Het „hof TER BRAKE” zou destijds de versterkte hoeve zijn geweest, welke de Frank Engelbert in 709 aan St. WILLIBRORD schonk. Ze was omgeven door twee grachten, waartussendoor de Romeinse heirweg liep. De eerbiedwaardige ouderdom van deze hofstede blijkt, behalve uit de vele alhier gevonden Romeinse en Germaanse scherven alsmede Romeinse munten, bovendien hieruit dat, z.a. Pastoor Binck het zo aardig tekent, alle kaboutersagen van de streek zich om het hof Ter Brake afspelen.

Na de dood van Hendrik II werd de commanderij ook door

diens opvolgers en verwanten goed bedacht. Zo verkreeg ze in 1187 een schenking van goederen onder Turnhout ⁶⁾, terwijl Beatrix van Strijen haar niet lang daarna (1199) met de tienden van Oosterhout begiftigde. In 1214 verwierf ze wederom goederen, nu onder Rixtel ⁷⁾.

Aangezien zij ook het begeavingsrecht der parochie te Oosterhout ontving, behoeft het niet te verwonderen, dat deze Tempeliers er de parochiekerk stichtten ⁸⁾, welke voor het eerst in 1277 wordt vermeld en waarin het aantal altaren in 1500 reeds tot negen was aangegroeid ⁹⁾. Datzelfde recht, later overgaande op de Orde van Sint Jan, leidde ertoe, dat tot aan de 17e eeuw altijd een priester dezer Orde pastoor te Oosterhout was ¹⁰⁾.

Te Rixtel werd eveneens een hofstad gesticht en te Breda zouden de Tempeliers een kapel hebben gebouwd op de hoek van de Hal- en de St. Jansstraat (vroeger Veterstraat geheten). Ook deze kapel groeide tot een nieuwe hofstad uit.

Wanneer deze kapel te Breda verrees staat niet vast. Volgens Krüger en v. Goor zou dit ongeveer in de tijd der stichting van de commanderij door Hendrik II zijn geweest, derhalve in de eerste helft der 12e eeuw; volgens anderen ⁶⁾ zou de kapel jonger dan van deze eeuw moeten zijn geweest, omdat Breda eerst in 1252 hare stadsrechten verkreeg.

Wanneer Paus Clemens V in 1312 de Orde der Tempeliers wegens hun geleidelijk tot excessen vervallen gedrag opheft, vallen hun bezittingen grotendeels aan de Orde van de HOSPITAAL-BROEDERS van Sint JAN te JERUZALEM ¹¹⁾ toe en verkrijgt haar Balijs ALVATÈRE ¹²⁾, omvattende Brabant, Henegouwen, Limburg, Namen en Luik, de bezittingen van de Commanderij Ter Brake, welke zij op 13 Mei 1313 in bezit neemt ¹³⁾. Deze Balijs is echter beter bekend onder de naam CHANTRAINE, naar haar hoofdplaats Chantrayn bij Geldenaken, waarvan de baliër gewoonlijk tevens commandeur was ¹⁴⁾ ¹⁵⁾.

De Balijs Alvatère alias Chantraine behoorde tot het Groot-Prioraat (de „Taal” of „Natie”) Frankrijk en aangezien de destijds in ons land beN. de Maas en in Zeeland gevestigde commanderijen

der Johanniters onder de Taal Duitschland ressorteerden ¹⁶), had de in Noord-Brabant gevestigde Commanderij Ter Brake een uitzonderlijke positie.

Als men de uitgebreide lijst van bezittingen ziet, welke 'in 1616 werden verkocht alsmede van de overige, welke voor verkoop niet in aanmerking werden gebracht, ligt de conclusie voor de hand, dat de genoemde Johanniter-commanderij als belangrijkste erfgename van de gelijknamige commanderij der Tempeliers, evenals deze rijkelijk met aardse goederen was gezegend.

Zij bezat hier te lande 4 zetels, t.w. de hofstad TER BRAKE onder Alphen, een te BREDA, een te OOSTERHOUT en volgens G. Dansaert een te RIXTEL (beN. Helmond). Voorts was zij in het bezit van vele goederen en tienden, alsmede van een leenbank te Oosterhout.

Na 1503 werden vorengenoemde vier hofsteden, te zamen met die van Turnhout en Duffel (bij Lierre) tot een nieuwe commanderij verenigd, met Ter Brake als hoofdzetel ¹³).

In Taxandria 1920 geeft de Archivaris J. P. W. A. SMIT op blz. 143 e.v. een gedetailleerde beschrijving van de hofstad TER BRAKE overeenkomstig de aantekeningen, die Mgr. W. van Hees J.C.L., kannunik te Zundert, van het terrein en de gebouwen vòòr de afbraak en de nieuwbouw dd. 1860 had gemaakt. De ridderlijke hofstede zou een terrein van 3½ ha. hebben bestreken en omgeven zijn geweest door een gracht. Op dit terrein waren enkele gebouwen geplaatst voor religieuze diensten, bewoning, stalling enz. De kapel, die reeds in 1830 was afgebroken, bestond uit een klein zeer eenvoudig gebouw, 4 traveën diep, rechthoekig gesloten en voorzien van een houten ton-gewelf. Aan de binnenzijde van de voorgevel was een bescheiden vierkant torentje aangebracht en van binnen was de kapel met engelenfiguren beschilderd. Van deze kapel bezit het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant in zijn Topografische Atlas een schets dd. 25 Nov. 1809 door Verhees getekend ¹⁷).

Te OOSTERHOUT, waar de Orde der Tempeliers, evenals te Alphen, reeds in het eerste gedeelte der 12de eeuw door Hendrik II met goederen werd begiftigd en waar in 1277 de door haar gestichte parochiekerk al bestond, zal de Orde van St. Jan ongetwijfeld een belangrijk gemeenschappelijk verblijf voor de ridders, kapelanen en lekebroeders der Orde hebben gehad.

Volgens G. C. A. Juten zouden de Tempeliers er reeds dadelijk bij hun vestiging een klooster hebben gesticht. Van der Aa ¹⁸⁾ schrijft, dat zowel het vroege slotje *Borstellé* als het slot *Brakestein* destijds een „huis” der Tempeliers waren terwijl ook hun opvolgers, de ridders van Sint Jan, deze sloten in bezit hadden. Volgens inlichtingen, mij verstrekt door de kapelaan baron van Oldeneel tot Oldenzeel, wiens moeder nog steeds op Brakestein woont, was dit slot voorheen een tijdlang het woonverblijf van den pastoor van de Orde van Sint Jan te Oosterhout.

Bovendien heeft blijkens de gegevens, mij welwillend door den archivaris van de Abdij Tongerlo, Dr. H. A. Erens verstrekt, de voormalige *Blauwe Kamer* (tegenwoordig het beroemde Norbertinessen-klooster St. Catharinadal) gedurende geruime tijd aan de Orde van St. Jan toebehoord. Zoals ZZEerw. mij inlichtte, is de toen nog hofstede in het begin der 15e eeuw in het bezit der Orde van St. Jan gekomen, die ze echter weer op 5 Juli 1502 verkocht. Voor de nadere gegevens omtrent de opvolgende verdere mutaties, alvorens zij in 1645 in het blijvende bezit van het Nonnenklooster St. Catharinadal geraakte, meen ik goed te doen om te verwijzen naar een studie welke Dr. Erens binnenkort zal publiceren.

De „Hofstadt” te BREDA lag langs de oostzijde van de Halstraat, vanaf de Veterstraat (later naar de Johanniterorde tot St. Janstraat herdoopt) tot aan de Vleeshal (later Tuchthuis en vervolgens Wapenmagazijn geworden). Haar belangrijkste gebouw was ongetwijfeld de kapel. Zoals reeds eerder gezegd, stond deze op de hoek van de Hal- en de Veterstraat. Met Kalf mag men aannemen, dat zij eerst na haar overgang in 1313 aan de Orde van

St. Jan aan Johannes de Doper werd gewijd. Ook veronderstelt dezelfde schrijver, dat eerst deze ridders daaraan een hofstad bouwden.

Volgens de stichtingsacte werd op 10 September 1421 ¹⁹⁾ de kapel vernieuwd en ruim een eeuw later, nl. op 23 Juli 1543, deelde zij in een der ernstigste stadsrampen van Breda doordat ze bij een geweldige brand met een groot gedeelte van de stad, waaronder het stadhuis, een prooi der vlammen werd. De brand ontstond in de kapel zelf en kon door de meest houten huizen met rieten daken en de primitieve blusmiddelen zulk een omvang aannemen. Nadien werd ter plaatse een nieuwe Johanniterkapel gebouwd.

Omtrent de vorm van kapel en hofstad heb ik slechts weinig gegevens kunnen vinden. Volgens de plattegrond van Breda naar van Goor, waarvan de juistheid overigens niet in alle delen overtuigend is, had de kapel in 1350 het aanzien van een dubbelkapel met elk een naar het oosten gekeerd koor ²⁰⁾. Volgens de kaart van Blaeu lag de na 1534 herbouwde kapel met haar lange zijde langs de Halstraat en was het koor naar het zuiden gericht, z.a. ook bij de tegenwoordig in de St. Janstraat liggende kerk van St. Antonius van Padua het geval is. Rondom een aan haar oostzijde grenzende vierkante of rechthoekige open binnenplaats waren de woon- en andere verblijven van de Orde opgetrokken, terwijl het tussen dit complex en de Vleeshal gelegen terrein van de hofstad door een muur van de Halstraat was gescheiden ^{21) 22) 23) 24)}. De bebouwing langs de zuidzijde der St. Janstraat zou er hebben uitgezien als op de schets aan het slot van dit artikel aangegeven.

Een nadere toetsing aan de stadsrekeningen, vestbrieven en kadastrale kaarten leidt tot de conclusie, dat de hofstad aan de St. Janstraat het front besloeg, dat tegenwoordig wordt ingenomen door het gebouw der Genie (tot voor enkele jaren de Hoofdwacht), het Café Schotland en het hierop volgende huis voor de Katholieke Jeugd.

Volgens de gewaardeerde inlichtingen van den Luit.-Kolonel der Genie b.d. W. H. Schukking blijkt uit de oude gegevens der Landsgebouwen en uit de tekeningen van 1765 in het archief/Kon.

Landmacht, dat de breedte en de lengte der toen bestaande Hoofdwacht bij de herbouw in 1766 gehandhaafd bleven op resp. 26 en 48 voeten, zijnde ongeveer 8 en 15 m., zij het dan dat in laatstgenoemd jaar langs de Halstraat daaraan een galerij werd toegevoegd, die buiten de gevel van de oorspronkelijke kapel kwam te liggen.

Genoemde hoofdofficier zond mij tevens een rotografische afdruk van de tekening van de „Hooftwagt” in 1753, voorkomende in de atlas der Landsgebouwen te Breda, welke bij dit artikel is opgenomen. Blijkens deze tekening was de kapel m.i. reeds toen in haar geheel tot hoofdwacht ingericht, althans staat zij daarop langs O.- en Z.-zijde aangeleund tegen „Burger Huisen”. De in 1594 aangebrachte „scheydemuer met dobbelen scorsteen” zou dus later weer moeten zijn verwijderd. Dit is verklaarbaar omdat na de overgave van Breda aan Frederik Hendrik in 1637 de geestelijke goederen der R.K. Commanderie aan den Heer en Baron van Breda vervielen en het in 1594 als kapel gehandhaafde gedeelte sindsdien toch niet meer als zodanig in aanmerking kwam.

Omtrent de hofstad RIXTEL vertelt Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Isselt een en ander in zijne „Oorkonden betreffende Rixtel. 1920”: Blijkens verklaring van Hertog Hendrik van Brabant in 1214 hebben Willem Graaf van Megen en zijn zoon Dirk hun allodiaal goed te Rixtel aan de Orde der Tempeliers geschonken. Volgens Leefdael zou het goed der Tempeliers aldaar bij de opheffing van hun Orde tussen de Abdij van Bingerden, te Helmond, en de ridders van Maltha zijn verdeeld, terwijl volgens Ackersdijk de boerenwoning, genaamd „het Slotje”, die te Stiphout op de plaats stond, welke later „het Gasthuis” werd genoemd, evenals een huis of klooster tegenover de kerk van Rixtel destijds aan die ridders toebehoorde. v. Sasse v. Isselt vermeent, dat de Tempeliers te Rixtel geen klooster maar slechts een bouwhoeve bezaten en hun klooster bij Alphen stond. G. Dansaert daarentegen schrijft: „Les maisons qui échurent à la commanderie de Chanteraine” o.m. waren: „Turnhout, La Bracque, Oosterhout, Breda et Rixtel”.

Van den Secretaris van Aarle-Rixtel, den Heer Mich. Serv. van Roy, mocht ik desgevraagd de volgende interessante inlichtingen dd. 3 Feb. 1949 ontvangen: „Onder deze gemeente is nabij de splitsing van den prov. weg Helmond/Aarle-Rixtel en den z.g. Bosschenweg een Boerderij gelegen, genaamd „Malthezehoeve”. Deze naam dateert evenwel van slechts 20 jaren terug. Op dat perceel stond in 1800 nog de R.K. kerk van Rixtel. Hiertegenover ligt een stuk zeer hoog bouwland, genaamd „De Zitterd”. Op deze plaats hield volgens overlevering een ridder van de Tempeliersorde „zittend op een stoel” de wacht. Het klooster van die Orde heeft vermoedelijk daar gestaan. In de nabijheid liggen de fundaties of grachtjes van een oud gebouw, op het kadaster nog aangegeven als „Het Slotje”, dat mogelijk iets te maken heeft gehad met dat klooster. Mijn voorouders, het gezin Kranenbroek, bewoonde dat kasteeltje of slotje het laatst.”

Na de 80-jarige oorlog breekt het herfsttij voor de Commanderie aan. Na hun bezetting van Breda wijzen de Spanjaarden de kapel aan de Albanen van hun garnizoen ten bevoeve van de Griekse eredienst toe. En, nadat de stad in 1590 dank zij de list met het Turfschip weer in Nederlandse handen terug is, „ordoneren Borgemeesteren ende Schepenen van Breda” op 2 Mei 1594 om in de „Cappelle van Sint Jan” doormiddel van een „scheydemuer met dubbelen scorsteen binnen de cappelle te accomoderen tot een wachthuys zoowel voor de soldaten van garnisoene als voor de borgeren ende ingesetenen deser stadt”, teneinde het stadhuis daarvan te ontlasten ²⁵).

Volgens E. Mannier ²⁶) zou de oorlog en de grote sterfte ²⁷) in die jaren de Commanderie hebben geruïneerd. Bovendien had haar domein veelvuldig last van overstromingen, zodat grote uitgaven voor de bescherming hiertegen nodig waren. Al deze calamiteiten deden de Commanderie tenslotte besluiten om haar bezittingen in de Baronie te liquideren en zich slechts tot de hofstad Rixtel te beperken ²⁸).

En zo geschiedde het, dat op 7 Januari 1614 de onroerende

goederen te Breda, met uitzondering van de kapel zèlf, aan de stad werden verkocht. In de volgende stadsrekeningen werd deze voor de Commandeerij ongetwijfeld pijnlijke operatie vastgelegd ²⁹).

a. „Opten VII-den dach in Januarie des jaers 1614 is bij mijnen heeren Borgemrs. ende schepenen der stadt van Breda, in haeren collegio vergadert zijnde, goetgevonden ende geresolveert, dat men van derselver stadts wegen coope soud het erve, gelegen achter St. Jans Cappelle mitsgaders nog twee weykens over Gampel, beyde binnen de voirs. Stadt gelegen, ende dat met gereet gelt of Chijnse” (erfpacht) „naer dat men met Joncker Jan Maes, Heere van Houbertingh, als speciale macht van Grootmeester van Malta en de Commandeur van de Brake tot de voirs: vercooping hebbende, soude connen accorderen. Is mede geresolveert, dat men aen den voirs: Jonker J. Maes voor sijne oncosten ende moeyte van ter diverscher maelen naer Malta te schrijven en de expeditie van den Secretaris aldaer te vervolghen, brieven van procuratie, autorisatie ende aggreatie van alles te lichten, sal schencken de somme van 600 R.gln.”

b. „Bij ofte van wegen der stadt Breda is tijde dezer verschijnt oft 't erve genomen van Joncker Jan Maes, in den naeme van den heere Amador de la Porte, commandeur van der Braecke, Lieutenant van de Gallerijen van Malta, volgens 't consent van Sijne Exie. de groote meester van Malta, hem daartoe verleent, de pleyne, hovinghe ende erffnisse met alle heure toebehoorte van Sint Jans ordre, gestaen ende geleghen alhyer bynnen Breda aent suyteynde van de merckt, comende noortwaert aen Sint Jans strate, oostwaert aen *Jan Joosten van den Broecks* ³⁰) met Cathelyn Dyrck van Ghiffen dochters zijne huysvrouwe ende meer andere luyden erffnisse, zuytwaert aan de vleeschhalle deser stadt ende westwaert aan de strate aldaer genaemt Halstrate, ende noch twee beemdekens oft weykens, gelijk die gelegen sijn bynnen deze stadt van Breda, achter de Haechdijck over Gampel aen de Vesten, ende voorts in vuegen ende manieren, gelijk de voirs: hovinghe ende

erffnissen der voors: Commanderie van Braecken toebehoort hebben gehadt, wel verstaende noghtans, dat de Cappelle, voor aen de voors: erve in Sint Jansstrate staende, in dit vercoop nyet mede begrepen en is, maer blijft ten behoeve van de voors: commanderie,"

Na het sluiten van deze transactie geeft Breda de gronden der voormalige hofstad geleidelijk ter bebouwing uit ³¹⁾ en al in hetzelfde jaar worden de eerste twee huisjes naast de kapel in de Janstraat aan gegadigden verkocht.

Corstens deelt mede, dat het eerste, naast de kapel, voor 60 R.gld. aan den timmerman Daniël Janssen en het tweede voor 47 R.gld. aan Jan Joosten van (den) Broek toevalt. Uit den vestbrief van 3 Aug. 1615 blijkt, dat dit laatste, door J. J. v. d. B. aangekochte perceel aansluit bij de reeds in zijn bezit zijnde woning, welke hierboven in de stadsrekening sub b wordt genoemd. Hiermee weten wij dus, over welke percelen de frontbreedte van de hofstad langs de St. Janstraat zich destijds uitstreckte.

Ook verstrekt Corstens gegevens omtrent van 1614-1644 voltrokken verkopeningen van percelen der aangekochte terreinen en omtrent hierop gebouwde huizen. De genoemde beemdekens of weykens werden 11 Februari 1614 aan het Gasthuis „overgegeven oft in pantschap getransporteert voor de somme van 600 R.gld. eens, die hij van des stadts wegen betaelt oft gestelt heeft aan Jonker Jan Maes, heer van Houbering”.

Op 10 September 1616 worden de overige bezittingen in de Baronie aan Prins Philips Willem van Oranje verkocht:

„Dat onder dien verkoop waren begrepen de navolgende goederen dezer Commanderie: zijnde landerijen, weilanden, bosschen, cijnsen, tienden onder Oosterhout en Dongen, de bouwhoeve en de cijns „la Braque” te Alphen en de renten en cijnsen in de Baronie van Breda in de dorpen Tilburg, Goirle, Meere, Ubelde (Weelde), Ravels en Baarle onder Turnhout, maar dat van die verkoop waren uitgezonderd de gronden, die de Commanderie bezat te Rixtel en Oud-Turnhout” ³²⁾.

Deze overdracht had plaats tegen betaling van een jaarlijkse, eeuwigdurende en niet-afkoopbare rente van 7700 francs tegen 20 „sols” de franc in Bourgondische munt, neerkomende op 3666 gulden 2 stuivers en 3 duiten Hollandse munt, die de Prins toe-kende uit de opbrengst zijner goederen in Bourgondië en in het bijzonder zijner gronden en heerlijkheden van Nozeroy en Mont-mazon ³³). Er schijnen later herhaaldelijk wrijvingen uit deze finantiële verplichting der Heren van Breda te zijn voortgekomen; o.m. is er in het begin der 18e eeuw „verschil gerezen tusschen den Ridder de Fourneau, als zich den titel toeeygenende van Comman-deur der Braake, in den naam der Ridderorden van Maltha, en de Raaden der Domeynen bij den Koning van Groot Brittannien naagelaten, welk verschil bij verdrag gestift is, op die voorwaarde, dat de Heer van Breda aan de Ridderorden van Maltha, of wel, in derzelve naam aan den zoogenaamden Commandeur van de Braake zoude betalen een jaerlijkse rent van drie duyzent ses hondert ses en zestig gulden, elf stuyvers, agt penningen, 'tgene heden nog achtervolgt wordt” ³⁴).

Een in 1753 opgedragen onderzoek leidde tot de conclusie, dat de kapel met de verdere „geestelijke goederen” der Comman-derij na de overgave van de stad in 1637 aan den Heer en Baron van Breda moest zijn toegevallen ³⁵).

In 1766 werd de reeds eerder tot hoofdwacht ingerichte Johanniterkapel te Breda afgebroken en door een militair wacht-gebouw vervangen ³⁵).

Tijdens de Bataafse republiek werden in 1795 de domeinen van het Huis Oranje ten behoeve van de staat geconfisceerd doch in 1816 aan Prins Frederik toegewezen, na wiens dood ze opnieuw aan de Staat toevielen.

In 1887 kwam de MALTHERHOEVE TER BRAAKE, zijnde „een oud klooster met cellen”, de z.g. hofstad der Comman-derij, sedert de 19e eeuw „Princehoef” geheten, bij openbare ver-koop in eigendom van J. Hendrickx-van Hees. Van de St. Jans-

kapel, gewijd aan Sint Jan Baptist, met op 15 m. beW. ervan een machtige zeer oude lindeboom en enkele meters N.W. hiervan het klooster, was in 1920 niets meer over dan de ruim 30 m. hoge linde, die op borsthoogte een omvang van 6.38 m. had. Op de plaats waar het klooster had gestaan, was in 1860 door het domein een nieuwe zware boerenwoning gebouwd. Sedertdien (1924) werd zelfs de linde geveld en tot brandhout verwerkt ³⁶⁾ 37).

De MALTHERZHOEVE ³⁸⁾ te RIXTEL, welke buiten den verkoop van vaste goederen dd. 1616 was gehouden, schijnt in het bezit van de Commanderij te zijn gebleven totdat bij de acte van 5 Januari 1810 haar goederen, in naam van Koning Lodewijk van Holland, werden onteigend en de Malthezerhoeve in eigendom aan Keizer Napoleon I werd overgedragen ³⁹⁾.

En hiermee heeft de Commanderij Ter Brake hier te lande geheel opgehouden te bestaan. Het enige wat te Breda nog een vage herinnering aan de Ridders van Sint Jan bewaart, is de naam van twee straten, aan het zuidelijke einde van de Grootte Markt gelegen en resp. naar het oosten en naar het westen leidende: de „St. Jan” straat, op de hoek waarvan de kapel destijds was gebouwd en de „Ridder” straat, daartegenover.

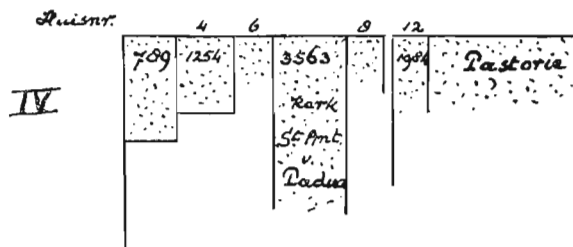
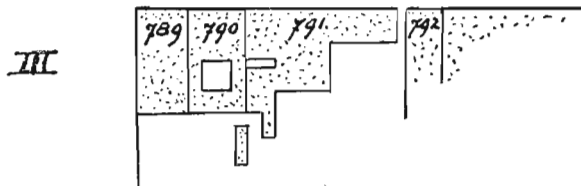
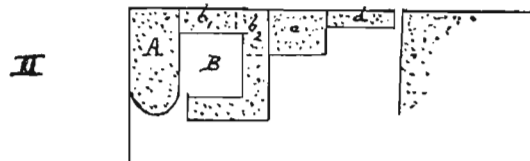
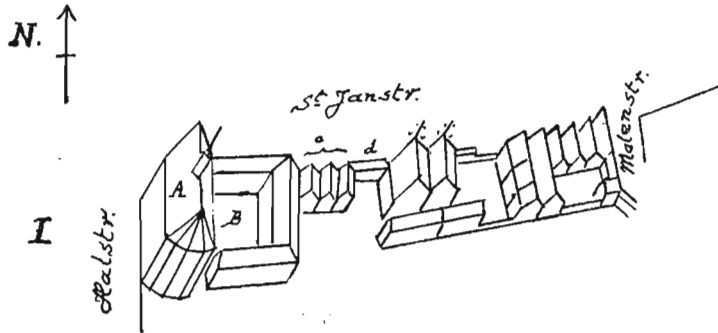
Sic transit gloria!

Breda, Maart 1949.

AANTEKENINGEN

- 1) Aldus genoemd naar de vroegere tempel van Salomo, op de plek waarvan bij de verovering van Jeruzalem (1099) een kerk stond. Bij deze kerk bevond zich een huis, dat Koning Baudewijn van Jeruzalem dien ridders schonk.
- 2) Ook Ter Braake, Ter Brake, de Braak en La Bracque genoemd.
- 3) Verlichtinge der Brabantsche en andere Nederlandsche Oudheden ofte Vaderlandsche Verhandelingen over enige Urnen ofte Lijk-vaten, ontdekt bij het Dorp Alphen door den Prelaet der Abdije Tongerlo, GODEFRIDUS HERMANS.
- 4) J. A. ORT. Oude wegen en landwegen in Limburg en aangrenzende gewesten. 1884.

- 5) W. C. J. BINCK.
- 6) P. PLACIDUS PENNING'S O.M. Cap.
- 7) Jhr. Mr. A. F. O. van SASSE van ISSELT, Oorkonden betreffende Rixtel.
- 8) Taxandria 1934.
- 9) J. KALF.
- 10) G. C. A. JUTEN.
- 11) Een aan Johannes de Dooper gewijde geestelijke Orde, die in 1099 door GÉRARD TOM uit Provence te Jeruzalem werd ingesteld nadat deze stad door Godfried van Bouillon was veroverd. Zij had tot doel om aldaar de bedevaartgangers voort te helpen en in geval van ziekte te verzorgen. Zij vormde een nieuwe loot van de voor het eerst aan het einde der 9e eeuw door SOROR te Sienna gestichte geestelijke Orde der HOSPITAALBROEDERS. In 1121 werd haar taak op voorstel van de 2e Grootmeester dier nieuwe Orde, RAYMOND DUPUY, uitgebreid met de bescherming van de bedevaartgangers tegen aanvallen der ongelovigen. Vanaf dit oogenblik is haar karakter behalve geestelijk dus ook militair en wordt zij de ridderlijke Orde, waarvan de leden later ook bekend staan onder de benaming van Ridders van SINT JAN, van RHODOS, van MALTA en onder die van JOHANNITERidders.
- 12) „La baillie d'Alvatière, C.-à-d. des Avalois (Pays-Bas)” 13). J. Grachet spreekt van „Avalterre”, het land benedenstrooms (zie „Essai sur le bailliage d'Avalterre” 15). Volgens mededeling van Dr. M. A. Erens, Archivaris van de Abdij Tongerlo, bevindt het archief der Balije Avaltière zich tegenwoordig te Mons.
- 13) G. Dansaert.
- 14) Taxandria 1934.
- 15) G. C. A. Juten.
- 16) Jhr. Mr. Dr. E. A. van BERESTEYN. Geschiedenis der Johanniterorde in Nederland tot 1795. (1934).
- 17) Monasticon Batavum II.
- 18) A. J. van der AA. Geschiedkundige beschrijving van de Stad BREDA en hare omstreken. 1845.
- 19) P. PLACIDUS PENNING'S O.M. Cap.
- 20) Wanneer deze twelingvorm inderdaad de werkelijkheid van 1350 aangaf, zou de vraag rijzen of de ridders van St. Jan al kort na de overname van de bezittingen der Tempeliers (immers tussen 1313 en 1350) een nieuwe kapel naast en tegen die hunner voorgangers hadden aangebouwd.
- 21) Dr. J. F. CORTENS.
- 22) J. B. KRÜGER.
- 23) J. KALF.
- 24) Plattegrond van Breda door J. BLAEU.
- 25) Dr. J. F. CORSTENS.
- 26) „Ordre de Malte. Les Commandeurs du Grand Prieuré de France

- d'après les documents inédits conservés aux archives nationales de Paris. (Paris 1872)".
- 27) Ook werd Alphen in 1614 door een hevige pestepidemie geteisterd, die men zelfs in 1625 nog niet geheel meester was (zie W. C. J. BINCK). Het is dus wel zeker, dat ook verscheidene ridders van Ter Brake aldaar op het „pest-kerkhof" hun laatste rustplaats vonden.
 - 28) Taxandria 1934.
 - 29) Dr. J. F. CORSTENS.
 - 30) Cursivering van mij.
 - 31) J. KALF.
 - 32) Taxandria 1934.
 - 33) G. DANSAERT.
 - 34) v. GOOR.
 - 35) Dr. J. F. CORSTENS.
 - 36) Taxandria 1920.
 - 37) Taxandria 1928. De Linde van Ter Braake, door J. P. W. A. SMIT.
 - 38) Deze was dus niet de tegenwoordig aldaar zo genoemde hoeve (zie blz. 8 hiervoor).
 - 39) Taxandria 1934.

TOELICHTING OP DE SCHETSEN.

I. *Gedeelte van de semi-platte grond van BRED A door J. BLAEU.*

Deze kaart zou tusschen 1622 en 1624 zijn ontstaan.

Dit doet de vraag opwellen of ze dan enige jaren in portefeuille bewaard bleef want ze staat aan Frederik Hendrik als Kapitein-Generaal opgedragen terwijl deze eerst op 12 April 1625, dus 11 dagen vòòr Prins Maurits' dood, het bevel over het leger overneemt.

Voorts vertoont ze het woongebouw (B) der Johanniters zooals het er vòòr den verkoop van 1614 uitzag ofschoon reeds in ditzelfde jaar althans het gedeelte aan de St. Janstraat tot twee woonhuizen werd verbouwd. Daarentegen geeft de kaart langs de O.-zijde der Halstraat den toestand weer, zooals deze na de bebouwing van de na den verkoop van 1614 uitgegeven percelen was gewijzigd.

Heeft de ontwerper dit anachronisme aanvaard om het complex, bestaande uit de kapel met aansluitend woongebouw, voor het nageslacht in beeld te kunnen bewaren?

A is de kapel, B het woongebouw, C de woning van Jan Joosten van den Broeckx (v. d. Broek), tot waar de hofstad in de St. Janstraat reikte.

II. *Platte-grond*, waarop de beide percelen staan aangegeven, welke al spoedig na den verkoop in 1614 door resp. Daniël Janssen (b1) en Jan Joosten van den Broek (b2) werden aangekocht, waarna deze er ieder een nieuw huis bouwden.

III. *Overgenomen van de eerste kadastrale kaart (1832).*

Nr. 789, waar vòòr 1766 de kapel stond, is de Hoofdwacht geworden.

Nr. 790. Hier stond in 1614 het nieuwe huis van Daniël Janssen, dat in 1663 in het bezit van Jan Mol kwam.

Nr. 791, bestaande uit de percelen b2, c en d van de plattegrond II, behoorde blijkens de notulen der pastorie, die bereidwillig voor mij werden geraadpleegd, in 1834 aan de Wed. Verspyck, die het aan een der drie te

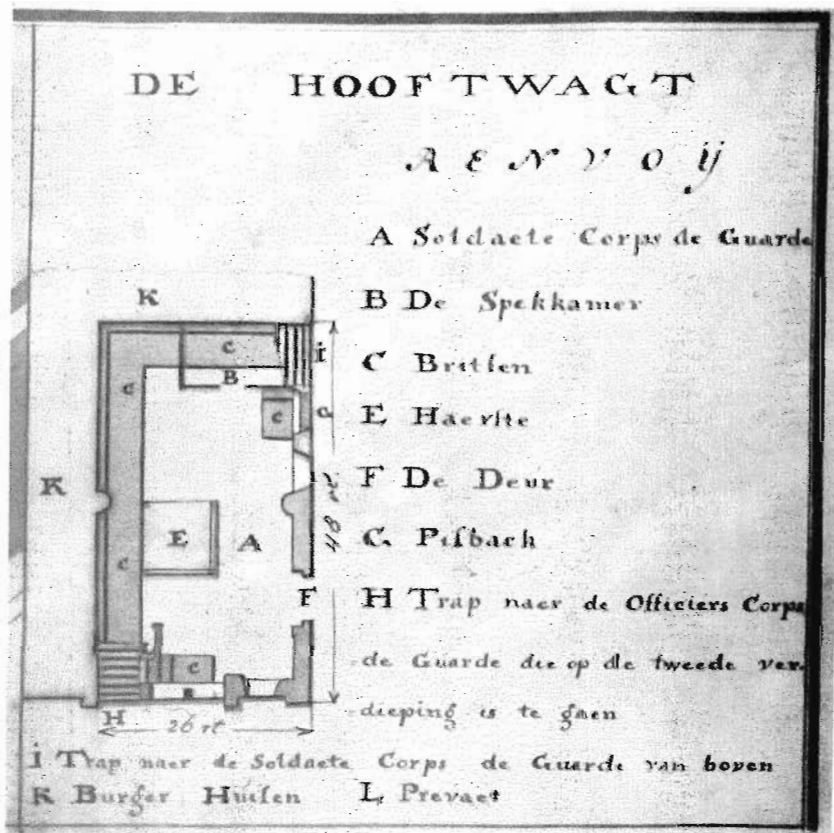
Breda ingestelde R.K. parochiën voor f 10.000.- verkocht, om er een kerk te bouwen.

IV. Overgenomen van de thans geldende kadastrale kaart.

Nr. 789 is onveranderd gebleven.

Nr. 1254, blijkbaar het gewijzigde vroegere perceel nr. 790 van schets III, is het Café Schotland geworden draagt de huisnrs. 4/4a.

Nr. 6353, het vroegere perceel 791 van schets III, nadat aldaar de Kerk van St. Antonius van Padua was, verzezen (bouwmeester was Ir. De Geus; eerste steenlegging 20 April 1836). Huisnr. 6 is het Katholieke Jeugdhuis.

De Hoofdwacht in 1753